„Moştenirea” lui Ovidiu Bîrlea într-un roman-muzeu

Georgeta ORIAN

Romanul *Şteampuri fără apă* este romanul unui folclorist de excepţie, scris cu instrumentele celui care s-a născut într-o zonă folclorică de mare complexitate, a cules, a sistematizat, a interpretat materialul folcloric, a elaborat o metodologie a cercetării ştiinţifice a acestuia, deci cu instrumentele unui specialist. Cartea se constituie într-o monografie etno-folclorică, dar are şi atribute de roman realist-istoric. Un student „isteţ” ar putea face o adevărată „cercetare de teren” numai prin simplul gest al scoaterii acestei cărţi din raftul bibliotecii: la o lungime de braţ se află o lume zugrăvită aievea, până la detaliu. Ca material didactic, romanul ar putea folosi la dialectologie, lingvistică, istorie şi istoria limbii, stilistică, etnologie-etnografie-antropologie, istoria artei şi a mentalităţilor, sociologie, dar mai ales, desigur, la folclor. Oferta interdisciplinară a acestui volum se constituie într-o carte de vizită şi într-o emblemă a ardelenismului nealterat, „moştenire” pe care Ovidiu Bîrlea[1] a lăsat-o spre păstrare într-un roman cu atribute de „muzeu”.

Romanul[2] valorifică o întâmplare reală: în 1886, un grup de mineri din zona Bucium atacă locuinţa arendaşului străin al minei „Petru şi Pavel”, crezându-se

[1] Folclorist şi prozator, Ovidiu Bîrlea s-a născut la 13 august 1917 în satul Bîrleşti, comuna Mogoş, din judeţul Alba. Urmează şcoala primară în satul natal (1924-1928), gimnaziul la Baia de Arieş (1928-1929), apoi Liceul Militar din Târgu-Mureş (1929-1937). Studiază filologia la Universitatea din Bucureşti (1937-1942), apoi este cercetător la Institutul de Folclor din Bucureşti (1949-1969), unde conduce secţia literară. Moare la 7 ianuarie 1990 la Cluj-Napoca.

Într-o privire diacronică asupra istoriei folcloristicii româneşti, alături de nume sonore (ca Vasile Alecsandri, Bogdan Petriceicu Hasdeu, Petre Ispirescu, întemeietori fără a fi folclorişti) sau nume rezervate mai degrabă celor familiarizaţi cu folclorul, etnologia şi alte discipline înrudite (Simion Florea Marian, Ovid Densusianu, Tache Papahagi, Ion Diaconu, I. A. Candrea, I. C. Chiţimia, D. Caracostea, Petru Caraman, Ion Muşlea, Ion Ghinoiu, Mihai Pop, Pavel Ruxăndoiu, Gheorghe Pavelescu, Gheorghe Vrabie etc.), numele lui Ovidiu Bîrlea îşi găseşte un loc binemeritat, prin proeminenţa operei, respectiv a contribuţiei sale la emanciparea acestei ştiinţe în România. Reprezentant al unei noi generaţii, Ovidiu Bîrlea continuă opera lui D. Caracostea (definitivează şi publică, după moartea acestuia, *Problemele tipologiei folclorice*, 1971) şi Ion Muşlea (definitivează şi publică *Tipologia folclorului din răspunsurile la chestionarele lui B. P. Hasdeu*, 1970). Opera: *Antologie de proză populară epică* (I-III, 1966), *Poveştile lui Creangă* (1967), *Metoda de cercetare a folclorului* (1969), *Istoria folcloristicii româneşti* (1974, Premiul „B. P. Hasdeu” al Academiei Române), *Mică enciclopedie a poveştilor româneşti* (1976), *Poetică folclorică* (1979), *Folclorul românesc* (I-II, 1981-1983), *Eseu despre dansul popular românesc* (1982). Alte scrieri: *Urme pe piatră* (proză, 1974), *Şteampuri fără apă* (roman, 1979); *Efigii* (memorialistică-portrete, 1987), *Drumul de pe urmă* (roman, 1999) etc. Cf. Datcu 1998: 79-81.

[2] Ovidiu Bîrlea, *Şteampuri fără apă*, roman, [Bucureşti], Editura Cartea Românească, 1979, 374 p. Notă: Toate citatele sunt extrase din această ediţie. Pentru a facilita lectura, nu am mai operat trimiterile (foarte numeroase) la pagină. Structura romanului: PARTEA ÎNTÂI: *Pecuniae obediunt omnia*

BDD-V401 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 20:50:43 UTC)

inițial că mobilul acțiunii era jaful. În urma unei anchete desfăşurate de autorități, se conturează tot mai clar ideea că era vorba despre o revoltă care ar fi putut avea urmări majore: minerii voiau de fapt să fure actele oficiale, deoarece se temeau că în scurt timp vor ajunge din nou slugi la „străini". Procesul, desfăşurat la Alba Iulia, se soldează cu ani grei de temniță la Gherla şi Aiud, pentru participanții la revoltă. Evenimentul, relatat pe larg în presa vremii, a constituit obiect de interes pentru istorici, pe de-o parte, şi pe de altă parte, a dat naştere unui puternic filon de folclor local, generând o „baladă" care circulă în câteva variante[3]. Ovidiu Bîrlea preia chiar numele unor personaje reale, certificând prin aceasta caracterul de document al narațiunii sale. De altfel, romanul a fost perceput şi ca un gest de reabilitare a memoriei celor implicați[4].

Nivelul prim de lectură este puternic susținut de partitura etnografică pe care autorul nici măcar nu intenționează să o camufleze în vreun fel. La acest palier secund al cărții ne raportăm, în încercarea de a demonstra maniera elegantă în care un veritabil om de ştiință a înțeles să „depoziteze" o cantitate considerabilă de material etnografic şi folcloric, pentru a-l salva de la uitare.

O serie de *toponime* fixează lumea fizică a romanului: Muntele sau Piatra Nigârleasa, creasta Corabia, Muntele Cetărăul, zis şi Colțul Pietrii, Măgura Citera,

(Rabelais) (13 capitole); PARTEA A DOUA: *Mortis initium amor* (Angel Ganivet) (12 capitole); EPILOG.

În legătură cu titlul romanului, inspirat ales pentru a rămâne în memorie, ar fi interesant de reținut o „mărturie" a scriitorului, consemnată de un cercetător local: „Romanul acesta, eu aş fi dorit să aibă titlul *Valea Nigârlesii*, căci întâmplările povestite aici sunt legate de această vale, dominată de vârful Corăbiei, cel încărcat de aur. În ea se varsă Pârâul Vărsarului, Pârâul Zuzului, Valea lui Ştefan şi oamenii aceştia au pătimit, încercând să-şi apere «iosagul». Am dedicat cartea memoriei mamei mele, Maria, născută Costinaş, şi căsătorită apoi cu şpilărul din Mogoş Mămăligani. Scriitorul Radu Ciobanu, după lecturarea cărții, a propus să i se dea titlul *Întunericul galben*. Mi s-a părut prea metaforic, deşi avea mare adâncime ca sensuri. […] Marin Preda a fost cel care a venit cu sugestia să-i dăm titlul *Şteampuri fără apă*. Tot el a fost cel care a stabilit tirajul la 10000 de exemplare. Mi-a spus că mai multe nu poate. De fapt, fără sprijinul lui Marin Preda, romanul nu ar fi apărut. Mi-a spus că a avut ca suport în susținerea publicării cărții o lege apărută în urmă cu un an, prin care foştii proprietari de şteampuri sau cei care ştiau zone în care apele aduc nisipuri cu conținut aurifer au dreptul să-l exploateze cu condiția de a preda întreaga cantitate la Banca Națională. Până la urmă, legea s-a dovedit a fi o «găselniță» a securității pentru a recupera şi ultimele cantități de aur rămase la cetățeni. […] După apariția romanului şi epuizarea lui rapidă, Marin Preda a venit cu sugestia de a scrie volumul doi, la care eu i-a replicat că acum aş putea scrie foarte bine un roman intitulat *Apă fără şteampuri*." *Apud.* Voicu Ioan Macaveiu, *L-am cunoscut pe Ovidiu Bîrlea*, în „Discobolul", serie nouă, nr. 121-122-123 (126-127-128)/ian.-febr.-mart. 2008, pp. 239-250.

[3] În cartea *Aurarii din Buciumănimea Apusenilor în literatură*, este prezentat integral textul baladei *Verşul* (sau *Versul*) *Buciumanilor*, respectiv cea mai recentă variantă cunoscută, consemnată de un descendent al unuia dintre participanții la evenimente. Tot aici, opinii ale istoricilor Dimitrie Braharu şi Mihai Triteanu asupra genezei baladei şi ariei de răspândire, comparații între variantele cunoscute etc. Informațiile adunate de autorul volumului clarifică legătura dintre evenimentul discutat în paginile „Gazetei de Transilvania" şi „Tribunei", prin martie 1886, şi romanul lui Ovidiu Bîrlea, care porneşte de la baladă ca de la un punct de reper absolut autentic. Cf. Macaveiu 2003: 30-46.

[4] În câteva pagini memorialistice, o nepoată a scriitorului face o trimitere exactă: „acesta a fost mobilul scrierii romanului *Şteampuri fără apă*, de a reabilita memoria celor ce-au pierit prin închisori, unul din ei (Candinu Anii) fusese primul soț al bunicii sale, Samfiruța. Pentru acest roman s-a documentat zeci de ani. E cartea de care s-a bucurat cel mai mult şi care i-a adus cea mai mare satisfacție." Apud. Doina Blaga, *Ovidiu Bîrlea, prozator realist*, în „Discobolul", serie nouă, nr. 121-122-123 (126-127-128)/ian.-febr.-mart. 2008, pp. 251-261.

BDD-V401 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 20:50:43 UTC)

Dealul Conţului, Dealul Tărnicuţa, Dealul Băilor din Şasa, Curmătură, Valea Nigârlesii, Arieşul, Valea lui Ştefan, Părăul Vărsarului, Valea Stălnişoara, Părăul Zuzului, Valea Abruzelului, Şipotul Crâsnicului, Valea Dosului, Valea Mureşului, Gura Cerbului, Şesul numit Groşi, Vâlcoi, Sohodol, satele Poieni, Bucium, Mogoş, oraşele Abrud, Zlatna sau „Zlamna”, Blaj şi Alba Iulia etc.

Personajele sunt buciumani şi mogoşeni, oameni de-ai locului, dar şi străini. Ţupu este cel care ne introduce în lumea romanului, într-o manieră aproape balzaciană: „Pe la începutul lui mai 1884, într-o sâmbătă dimineaţa, Ţupu trecea prin pădurea de sub Nigârleasa să iasă la Curmătură.” „Stăpânirea” (sau *străinul*) e reprezentată de Lukács László, proprietarul minei „S. Petrus et Paulus”, de jandarmi şi de figurile din „justiţie”, al căror discurs trebuie tradus în româneşte. Inteligenţia rurală se alcătuieşte din personaje ca: popa Ioan Ianc (care citeşte „Telegraful român” şi „Tribuna” ca să afle „cum mai umblă lumea” şi combină graiul buciuman cu modernisme gen „pur şi simplaminte mă scoate din nervi”, „dumneata ştii ceva rezolut?”, „să nu uitaţi ce v-am recomândat”, „am mare necesitate să vorbim împreună”, „am să te caut anumit când voi ajunge la ceva mai rezolut în problemă”), învăţătorul George Lupu „de prin părţile Bradului, care abia terminase *preparadia* din Sibiu”, învăţătorul Ion Cojoc „din fundul Mogoşului” (care îşi presară conversaţia cu latinisme, „*Servus, collega eminens!*”, „*Morbus senectutis*”, „*Juventuti omnia facere*”, „*Vivant saltatores et semper sint in flores!*”, explicând că: „noi la gimnaziul din Blaj făceam cele mai multe cursuri în latină, asta înainte de revoluţia din ’48 […] pe deasupra e şi limba strămoşilor noştri”). Discuţiile importante se ţin la Crâşma lui Şuşuc (care are un tic verbal: „Mă, cum îi zâsa!”), iar din aceeaşi arie, a locului „privilegiat” de întâlnire, mai face parte şi cârciumarul Şandru lui Mendăl. Lumea romanului e populată de figuri ca: Vârtolomei, „ţiganul care face coveţi şi tarniţe”, Haştileana şi Truţ, lăutari ţigani, ceteraşul Ţandilă, Cula Ştearţului („obărhoman” la „Baia domnilor”), Noanea al Todorichii, straja de la baie, Candinu lui Tioncuţ, Macaria lui Cocan, Papau, Păpăruţ, Şuntel şi Duba, „ştemparii” popii, Piştuţ, poreclit Marton, Pupurel, Irimia Cheşchii (venit nu se ştie de unde, un străin, după cum reiese şi din înfăţişarea lui: „de sub pălăria cu vârf ţuguiat şi turtit în trei muchii, cu marginea dindărăt răsfrântă, ieşeau pletele surii, crescute cum se nimerise, cum nu purtau ceilalţi buciumani”), feciori (Mionuţ, Oanea Lupului, Şăndruţu Lupului, Laia Praţii, Moisea Gheorghicii) şi fete (Linuţa Bărnoaiei, Chiva Plăcintii, Sofica Boarului, Linuţa Crâsnicului, Veronica Noanii), precum şi necesarele figuri feminine care secondează bărbaţii mai sus menţionaţi (Ievuţa lui Culă, Linuţa lui Şandru lui Mendăl, Vîrvara, Bărnoaia sau boba Chiva, Salvina lui Candin, Chiva Cutii, Ievuţa lui Piştuţ) etc. Prin nume, personajele conturează „neamul”, structura ramificată şi complexă care susţine comunitatea rurală conferindu-i sens şi semnificaţie. Fiecare este „al/ a cuiva”, deci o dată cu numele se stabileşte deja un prim nivel al identităţii persoanei.

Se poate lesne stabili *tipul de habitat*, deoarece ni se precizează că satul Poieni are „casele înşiruite ca mărgelele pe o aţă pe firele vâlcelelor ce se strângeau în valea Nigârlesii”. Detaliile care ţin de *amenajarea locuinţei şi a spaţiului domestic* sunt generoase: „casa de lemn era pusă în lungul coastei pe o pivniţă de zid […] curtea împrejmuită cu un palanc de scânduri […] sub târnaţ lângă uşa pivniţei”, „odaia de clocărit, iar iarna chiar de dormit”, pe fondul altor elemente de decor rustic: „un

BDD-V401 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 20:50:43 UTC)

şipot de brad muced îşi ţârâia apa într-un vălău prins de muşchi pe unde nu-l bătea soarele". Arhitectura rurală este unitară şi respectă specificul zonei:

> Casele se înşiruiau cu curţile alăturate, din bârne sure ori negre ridicate pe ziduri, şi cu şindrila înnegrită de fum. Ferestrele, de două-trei palme, aveau zăbrele cu arcuri încovoiate în chipul unor frunze cu loburile răsfrânte în lături, şi dindărătul lor mijeau glastre cu flori roşii, portocalii sau vinete.

Casa lui Cula Ştearţului este „o casă mai nouă. Din bârne lungi şi subţiri, alcătuită din două aripi săltate pe un zid nu prea înalt, cu trei odăi şi un cuptor în capăt, fiind pe atunci cea mai arătoasă de pe Valea Nigârlesii". Casa lui Candinu lui Tioncuţ este veche:

> de pe treptele de lespezi mari suiai în târnaţul străjuit de stâlpi cizelaţi cu barda şi din loc în loc cu gâtuiri rotunde, iar sus la grindă se lărgeau prin cele două bocuri arcuite, adăugate de o parte şi de alta. Ferestrele mici, de vreo două şchioape, erau prinse de două rânduri de gratii înflorate ce se încrucişau. În fundul târnaţului era cuptorul de pâine, acoperit cu un rând de scânduri vârâte cu un capăt sub streaşina casei. Două uşi dădeau în cele două odăi, una mai mică, tinda în care şedeau, cealaltă mai mare, în care ţineau ce era mai de preţ.

Apare şi elementul diferenţiat, deoarece casa lui popa Ianc „era peste măsură de mare şi nu semăna cu nici una din Bucium. Clădită cu două etaje, din piatră şi cărămidă, nu avea târnaţ şi se arăta rece şi mohorâtă, părând mai degrabă un fel de cazarmă. Ferestrele regulate, multele ochiuri, priveau lumea cu indiferenţa celor de la casele săseşti de prin unele târguri ardelene."

Spaţiul domestic este definit de o mulţime de obiecte de interior, fie cu valoare practică, fie estetică: „blid de lemn", „sălăriţa", „măsăriţa", „covata", „ciubărul", „ghioaba" prin bucătărie, „plocadele şi tarniţa" pentru cal, „gromovnicul", „un ceas mare de perete, de care atârnau două lanţuri groase, în capete cu doi ştiuleţi de fier", iar în camera cea bună, de obicei, „două icoane mari, înconjurate de trei părţi de două ştergare lungi, din bumbac alb cusut cu arnici negru şi roşu pe la capete, înfăţişau pe Isus şi pe Maica Domnului. Amândoi purtau cămăşi roşii şi pe deasupra câte o haină albastră, iar capetele le erau înconjurate de două nimburi de culoarea aurului ce străluceau pe fondul întunecat al tabloului. Pe piept aveau zugrăvită câte o inimă aurie, străpunsă de o săgeată neagră pe vârful căreia mai stăruiau câţiva picuri de sânge şi amândoi ţineau câte o mână îndoită pe piept, arătând cu degetele subţiri şi lungi spre partea cea mai îndurerată a fiinţei lor care sângera pentru omenire".

Unităţile de măsură poartă acelaşi specific: „două *berbinţe* cu vin", „şase ferii de vin"[5], o „fele" de rachiu (la cârciumă), „un bolf cât un bruş de mămăligă" etc.

[5] În legătură cu prezenţa din abundenţă a vinului în viaţa băieşilor, un nepot al scriitorului relatează un fapt inedit: „… relatarea lui legată de «travaliul» îndelungat în scrierea romanului *Şteampuri fără apă*, dintr-o lipsă de inspiraţie, în curgerea scrisului. Simţea că nu-i ieşea ceea ce ar fi dorit, în conformitate cu exigenţele sale. După ce romanul a primit contur, cei de la Editura Minerva întârziau să-l aducă la lumina tiparului, de aceea l-a retras şi l-a dus la Editura Cartea Românească, a cărui director era Marin Preda. Autorul *Moromeţilor* a avut curiozitatea să parcurgă manuscrisul. Acesta face o remarcă: «Ovidiule, mult vin curge prin romanul tău», la care i-a răspuns în felul următor: «Buciumanii mineri, cei care scormonesc în măruntaile pământului, se bucură când scapă de primejdiile adâncului şi-şi ostoiesc firea cu un pahar de vin din cel bun adus la Bucium de peste deal, de la Ţălna, Cricău sau Şard.» După câte ştiu eu, în Bucium-Poieni, înainte de război erau nouă crâşme,

BDD-V401 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 20:50:43 UTC)

Detalii referitoare la *hrana* populației sunt cele de genul „pâinea [pita] începută, […] o halcă de slănină afumată […], două cepe roşii”, „pită, caş şi slănină afumată”, „când să îmbuce, îşi aduse aminte de ceva, ieşi şi se întoarse cu o sticlă cu două păhărele”, „sparse trei ouă într-un blid, le bleotăcări cu furculița până ce se făcu o muruială galbenă şi le vărsă peste slănină”, „cocoroada [cu] umplutura gălbuie, din făină de mălai, smântână, caş dulce şi mărar” etc.

Cât priveşte *îmbrăcămintea*, femeile poartă „chişchineu” sau „broboada înnodată la spate” atunci când lucrează. *Portul popular* feminin de sărbătoare, „ca la Paşti” se compune din „poale albe ce foşneau la tot pasul, unduindu-se ca purtate de vânt, […] pieptar cusut cu flori multe, negre şi roşii, […] cămaşă cu mâneci largi, gâtuite din jos de cot, sfârşindu-se cu un guler înflorat cu negru. Zadia îngustă, învârstată cu portocaliu, roşu şi negru [..], perpeta neagră din față, de mătasă grea, cu tivituri de fir pe mijloc şi margini, domolea văpaia albului ce se revărsa de la cămaşă şi poale.” Bărbații au ținuta de lucru („haine de băit, pline de muruială gălbuie; cioarecii de lână, peticiți cu piele la genunchi, se pierdeau în nişte colțoni de lână, cândva albă, ce sfârşeau în opincile gurguiate în care se zăreau obielele de pănură groasă, înfăşurate în jurul piciorului. Un laibăr soios, peticit în coate, acoperea o cămaşă albă cu flori negre la gât şi piept”) şi cea de sărbătoare sau de oraş („hainele cele bune, cum făceau toți buciumanii când se duceau la oraş. […] o cămaşă cu flori negre cusute cu arnici la guler, piept şi mâneci, […] cioarecii cei cu şnur albastru pe la cusături şi tivituri, […] cizmele negre cu tureacul ştirbit dinainte în formă de v, […] chimirul lat de-o palmă, plin de tivituri galbene, negre şi roşii, iar pe deasupra un laibăr alb de bumbac țesut în război ca să fie mai des. […] pălăria cea nouă de *barşon*, înfăşurată cu trei trese de mătase galbenă, cum purtau buciumanii numai în sărbători”). Popa Ianc se distinge oarecum (nici casa lui nu e ca a celorlalți), pentru că ne-am aştepta la veşminte preoțeşti: „cizmele grele de iuft gros, îmbrăcate cu măsele de fier, din care ieşeau cioarecii albi cu şnur albastru, căci se purta buciumăneşte, cu cămaşă cu forme şi cu pieptar cusut de sucițe, iar pe deasupra un laibăr alb.”

Ocupația specifică zonei generează o terminologie derivată din câteva cuvinte de bază: „baie” („băieş”, „a băi”, „băit”, „băişag”), „şteamp” („ştempar”), „râznă” („râznariu”), „holoangări” („băieşi săraci, care scoteau aurul din nisipul văilor, rămas al nimănui şi al tuturor”) etc., dar şi o anumită ierarhie („homan”, „obărhoman”). De altfel, încă de la primele rânduri, lectorul este familiarizat cu specificul zonei, deci, implicit, cu problematica romanului: creasta Corabia „pare să fi țâşnit deodată din pământ, de semeață ce putea fi pentru cât aur ținea în măruntaie, aieptându-se să străpungă cerul, dar a rămas aşa încremenită, pesemne prinsă de blestemul înfricoşat pentru cutezanța ei nesăbuită.” Minele care vor deveni toposuri importante sunt: „Baia domnilor” („S. Petrus et Paulus”), „La lilieci”, „Ieruga, cea sfredelită încă de romani”, „Baia cea de apă”, „Baia de la vârv”, Țâmpaurul, Hărmănia, Pureca, „Baia de la Vârtop”, Siperi, Mocşi, Hanzi. Zona este străbătută de „drumuri de care şi de cărări încrucişate pe care e mânată piatra la şteampurile de

şapte «meserniție» (măcelării) şi patru prvălii de coloniale (băcănii) pentru traiul bun al buciumanilor.” *Apud.* Nicolae Danciu, *Amintiri despre Ovidiu Bîrlea*, în „Discobolul”, serie nouă, nr. 121-122-123 (126-127-128)/ian.-febr.-mart. 2008, p. 221-225.

BDD-V401 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 20:50:43 UTC)

pe firul văii", „ori pe unde ai umbla, e plin de aur […]. Băieşii dau mereu peste mâncături de bătrâni, galerii părăsite şi surpate, ori gropi în care s-a strâns apă verzuie, cu pete grase". Generalizări de tipul „uneori, pe sute de metri vâna nu dă nimic, decât haldină, adică sterilul ce se aruncă la gura băii pe aşa-numita pustă, alteori norocul te duce să tai în aur ca în mămăligă, mai cu seamă la împunsuri, acolo unde se întâlnesc filoanele" fac parte din elementele care construiesc atmosfera, deschizând justificarea către un anume vocabular specific zonei. Autorul provoacă prin utilizarea termenilor „tehnici" pe care, uneori, îi explică, însă alteori ține de intuiția cititorului să-şi ofere explicația, ajutat de context: forma de organizare e „târşejia", „cum numeau ei asocierea pentru exploatarea unei mine", în fața șteampurilor „era pchişoaia, o groapă căptuşită cu scânduri", „galeria – ştiolna, cum îi ziceau băieşii", „meşterul acela le-a făcut câteva honturi, adică nişte lăzi pe roți de lemn, pe care le împingeau râznarii de la ort până la pustă, unde le deşertau prin răsturnare", „cealaltă piatră dădea de asemenea mult aur, cam zece kilograme la tona de piatră, adică «hontu şi fontu», după vorba buciumanilor" etc. Detaliul lexical incitant ține de o serie de *unelte şi proceduri specifice ocupației*: „În marginea iazului şedea pe un boc de lemn Cula Ştearțului, cu *şaitrocul* îm mâini, pe care îl legăna uşor, adică *felezuia* alesătura, cu ochii țintă la tulbureala din el. Era un fel de troc de lemn anume făcut, la buză larg şi teşit, iar la celălalt capăt îngust şi înalt. După câteva clătinări în rotocoale mici, Culă apleca puțin şaitrocul, şi apa întulburată se prelingea în şuvițe mai subțiri ca foaia de hârtie, ducând cu sine nisipul, mult mai uşor ca aurul ce trebuia să rămână pe fundul şaitrocului". Romancierul alcătuieşte un adevărat inventar de termeni tehnici: „*hurcă*, o cutie lunguiață din lemn, cu scândura deasupra găurită pentru a lăsa loc apei", „cu un *dârg* întindea nisipul", „scuturăm peticele de lână în *jomp*", „*tisiguri*", „*fistău*" („ciocanul cel mare de spart bolovani"), „*crambul* băii", „*râznă*", „trase *fotraga* din marginea ştiolnei […] era un buştean de fag, scobit deasupra ca o troacă, iar dedesubt netezit cu barda şi rindeaua pentru a aluneca mai uşor […] cu el se scotea piatra prin ştiolnele strâmte şi scunde, unde omul nu putea merge în picioare", „*fuituitoriul*, un tub de fier cât un sfredel de lung, dar teşit pe o parte până la jumătate, anume croit pentru îndesarea umpluturii de pământ peste pulbere", „*tăplău*", „*ştiufă*", „*chinisău*", „*canceu*", „unelte de spălat la *hârloste*" etc. Există şi alte ocupații, desigur: în roman mai apar „ciubărari cu căruțele lor cu coviltire alburii sunând din roate cu pârâituri rotunde de vas înfundat".

Personajele sunt îmbogățite cu gesturi specifice: „îşi răsuci o țigară pe care o aprinse cu amnarul", „să se spele pe mâini şi pe obraz cu apa slobozită din gură în pumni, cum era obiceiul din bătrâni". Câteva obiceiuri care țin de *gestică* sau unele *ritualuri* zilnice au aceeaşi importanță în configurarea tipului uman: Cula şi Țupu „se ridicară amândoi pentru rugăciune şi după ce îşi făcură cruce, şoptind cuvintele, se aşezară din nou", Mionuț „se opri dintr-o dată şi, fără să mai aleagă locul, se lăsă în genunchi pe o traversă, se descoperi şi, cu mâinile împreunate, începu să rostească rugăciunea băieşilor la intrarea în mină. Ochii priveau țintă în golul negru, în vreme ce buzele şuşoteau rar şi apăsat vorbele fierbinți ale rugăciunii. […] La sfârşit, îşi făcu o cruce adâncă, cu capul plecat şi cu palma dreaptă apăsată pe piept în semn de bună primire a rugii".

BDD-V401 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 20:50:43 UTC)

Mentalitatea tradiţională îşi alimentează rezistenţa la nou şi, implicit, puterea de autoconservare, prin concepţii mitice presărate cu *elemente de legendă***,** care activează mituri ale originilor, făcând astfel apel la un alt nivel al apartenenţei identitare: muntele Nigârleasa „trebuie să fie vreo rămăşiţă din movila aceea uriaşă din care ziditorul a plămădit lumea. Cât a prisosit, a fost netezit frumos şi rotunjit spre vârf, ca să poată sta aşa, mărturie pe vecie. […] Cine ştie, poate în vremile vechi, o mână de uriaş a tot netezit, jucându-se aşa în lutul moale: cu degetul cel mare a săpat ogaşia prin care curge acum Valea Nigârlesii, în vreme ce palma îndulcea clinurile povârnişurilor de sub Nigârleasa şi Citera”. Muntele sacru ai zonei este firesc să fie populat sau aflat sub semnul unei zeităţi aparţinând pantheonului local, ca în mai toate mitologiile („Munţii mirifici (Godeanul, Retezatul, Muntele Găina, Pietrele Doamnei, Ceahlăul, Bucegii şi Parângul) erau adesea consideraţi reşedinţe ale unor făpturi mitice (demoni, semidivinităţi, divinităţi şi eroi)” (Vulcănescu 1987: 446).

O pagină memorabilă, povestire în povestire, veritabil document dialectal, este o *legendă despre Vâlva băii*[6], spusă de Chiva Cutii:

> aşa am auzit din bătrâni de unu, Şăndruţu Oiţii […], iar zice că era fecior frumos şi harnic, nu-l tăia nime pe Buciume. Şi spun de el c-o dat iar aşa de aur mult, unde băia el, ieşea aurul ca piatra din pământ, auzi, numai bolfi curaţi de aur. Da’ de-nsurat nici gând, măcar că mureau fetele după el, nici nu le băga în samă. Ş-odată la beute, vezi aşa cum apucă băieşii câteodată, s-o-mbetat, bag-sama, şi s-o nimerit unu care l-o ştiut trage de limbă. Acela l-o-ntrebat că de ce nu se-nsoară, că iacă-i trece vremea, ş-aşa, şi el o spus că nu se-nsoară-n veci, lui nu-i trebuie muiere că are pe cine să iubească. Şi din vorbă în vorbă s-o scăpat, tu, draga mea, ş-o spus că pe el îl drăgosteşte Vâlva băii, ş-o zâs că dulceaţa de la ea plăteşte cât nu-i el vrednic. Ş-o povestit el, vezi aşa-n beţie, cum aştepta la ort acolo unde lucra el singur […], şi când o vedea numai’ i se muiau picioarele de frumoasă şi scumpă ce era, nu mai putea scoate din gură nici o vorbă legănată! Şi ea, hoaţa, îşi aşternea părul pe pământ – zice că avea un păr lung până-n pământ, galben şi moale ca mătasa! – şi-l lua în braţe pe aşternutul acela şi-l drăgostea. Şi zice că el se punea pe plâns şi plângea ca un copil mic, de nu se mai putea opri. Şi ea îl întreba ce bai are de plânge aşa tare, el zicea că plânge pentru că atâta i[-i] de bine, de nu se mai poate pe lumea asta! Ş-atunci, hoaţa de ea, zice că mai tare-l strângea în braţe, şi-l săruta, şi râdea de cum plângea el, şi zice că din ce-l strângea mai tare în braţe şi-l săruta, din ce şi el se văieta mai tare! Aşa dragoste ba să mai vezi! De băit, băia iacă samă de nimic, că Vâlva-i aducea aurul gata. Şi dacă s-o scăpat şi-o povestit către acela, l-or găsit la două-trei zile zvârlit acolo în ort, mort şi cu ochii scoşi. Vezi că n-o fost iertat că se-ntâlneşte cu ea[7].

[6] În *Mică enciclopedie a poveştilor româneşti*, Ovidiu Bîrlea alcătuieşte o mică sinteză a credinţelor şi superstiţiilor despre această divinitate specifică zonelor miniere, pe baza informaţiilor culese din legende şi basme (Bîrlea 1976: 436-437). În *Panteonul românesc. Dicţionar*, Ion Ghinoiu precizează: „zeiţă telurică, prototip al zeiţei mamă, care însumează atribuţiile mai multor reprezentări mitice feminine din panteonul românesc. În unele legende şi credinţe, Vâlva a fost înlocuită cu Varvara, patroana minerilor, celebrată pe 4 decembrie. Ca duh al Pământului, este prezentă pretutindeni, în tot şi în toate etc.” (Ghinoiu 2001: 206).

[7] Varietatea şi complexitatea superstiţiilor despre *Vâlva văilor* este evidenţiată şi de volumul *Cartea vâlvelor. Legende din Apuseni*, din care reproducem un scurt exemplu: „Era odată un om sărac. Când a mers supărat în baie, i-a ieşit Vâlva Băii îmbrăcată în alb şi i-a zis ca să nu mai fie supărat, că îl duce într-un loc bun. L-a dus într-un loc necunoscut unde era mult aur şi i-a zis să ia aur cât poate să

BDD-V401 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 20:50:43 UTC)

Aceeaşi mentalitate vehiculează, desigur, *credinţe şi superstiţii* pe care majoritatea personajelor le poartă prin roman: „din bătrâni auzise că aurul ar fi ochiul dracului, de aceea umblă oamenii nebuni după el, iar când îl zăresc nu se mai satură, şi unii chiar se îmbolnăvesc rău, de tresar noaptea speriaţi. Zice că atunci l-ar vedea pe diavol rânjindu-se la ei şi râzând de spaima lor. Băieşii mai bătrâni cu care vorbise nu se temeau de aur, dimpotrivă, se înveseleau când dădeau peste el, iar unii chiar spuneau că nu cunoscuseră bucurie mai mare. Vorba venea că aceştia ar fi legaţi pe aur şi de aceea nu mai puteau avea alte bucurii. Se mai zicea că fiecare baie de aur ar avea o vâlvă[8] care singură dă aurul după cum îi place de băieşul din ort, dar despre ea nu e bine nici cu gândul să o pomeneşti, decum să vorbeşti", „din bătrâni, aici se măsura şutul cu cât ţine o lumânare de seu, deci cam patru ore", „îşi aduse aminte de vorbele bătrânilor că nu e bine să sudui pe baie, oricâtă năpastă ar da peste tine". De altfel, ocupaţia specifică zonei generează şi justifică o mitologie specifică, complementară mitologiei ocupaţiilor. Secvenţe similare se regăsesc la Ion Agârbiceanu, în proze ca *Vâlva băilor* sau *Duhul băilor* (Agârbiceanu 1986: 213-222, 242-250).

Exemple de *material folcloric local* apar în texte aparţinând folclorului copiilor („ – Măi Conac,/ pui de drac!/ Ţine mânzu, vinde iapa!", „râs cu plâns, balegă de mânz"), strigături la cârciumă şi la joc („Nime nu şti trăgăna/ Ca hoţu şi ca curva", „Când mă taie dor de bani/ Trec dealu la Buciumani", „Hop, ţup-ţup, să mă scutur/ Să-mi sară dracii din c…"), proverbe şi zicători („se pricepea cum trebuie strâns banul cu trei noduri", „dacă mulgi din mai multe ţâţe, îţi vine lapte mai mult",

ducă la bancă. I-a mai spus că să-l vândă şi apoi să vină să împartă banii. Omul a luat aur cât a putut duce, l-a vândut şi a împărţit banii în două. Oricum a făcut, un ban nu-l putea nicicum împărţi în două. Atunci el s-a gândit că mai bine să-l ducă la Vâlva Băii. Vâlva Băii l-a întâmpinat sub formă de bătrân şi l-a dus în alt loc, într-o galerie necunoscută ce avea la mijloc un vârtej peste care era o punte. La capătul punţii l-a pus să numere banii. Când i-a spus omul că leul care era în plus l-a adus cu el, Vâlva i-a zis: - Dacă nu-mi aduceai leul şi nu împărţeai pe dreptate, te aruncam în vârtej, dar aşa, dacă ai fost cinstit, fie şi banii ăştia ai tăi." (Ioniţă 1982: 52-53).

[8] Importanţa unei divinităţi ca *Vâlva băilor*, care guvernează în totalitate mentalitatea locală, este subliniată şi de Romulus Vulcănescu, care sesizează o serie de „semantisme inedite" în configurarea unei reţele mitologice autohtone, fiind de părere că „există o categorie de semidivinităţi reprezentate de făpturi mitice tinere sau bătrâne care nu sunt provenite din divinizarea strămoşilor gentilici, ci dintr-un alt strat al credinţelor, datinilor şi tradiţiilor mitice, creat de alte nevoi spirituale. Semidivinităţile la care ne referim posedă o biografie sofisticată şi o putere mitică relativ cunoscută." (Vulcănescu 1987: 335). La un alt capitol, vorbind despre *Zânele minelor. Legende*, autorul specifică: „Dintre personajele mitice pe care minerii le-au consemnat în datinile lor, astăzi aproape dispărute, cele mai importante sunt *Vâlvele băii*, în Carpaţii Occidentali, *Zânele minei* sau *Ştimele băii* în Carpaţii Meridionale şi *Duhurile minei* în Carpaţii Orientali. *Vâlva băii* este un spirit protector al băilor (minelor) şi uneori chiar al minerilor (băieşilor). Înfăţişarea ei generală, albăsau neagră, închipuie o femeie când tânără, când bătrână, care toarce mergând. Culoarea simbolizează caracterul ei, bun sau rău. De *Vâlva albă* minerilor nu le era frică, dacă nu o criticau pe ea sau mina pe care Vâlva o avea în grijă, dacă erau omenoşi. De *Vâlva neagră* minerii se temeau. Nu umblau la miezul nopţii pe cărările pe unde trecea regulat, ca să nu o turbure din mers şi să-i pocească. […] În concepţia băieşilor din Munţii Apuseni existau atâtea *Vâlve* câte băi în funcţie sau părăsite se cunoşteau. Numai că la unele băi Vâlvele erau predominant bune, la altele erau predominant rele. Şi unele şi altele cereau să fie ascultate, respectate, cinstite cu ofrande şi uneori cu sacrificii, dintre care unele chiar umane. Oamenii le neutralizau firea demonică purtând talismane la piept sau atârnând în mină însemne apotropaice şi icoane" (Vulcănescu 1987: 566-567).

BDD-V401 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 20:50:43 UTC)

„unde-i multă bogăție, este şi multă sărăcie! Una fără alta nu se poate, ca grâul fără tăciune şi bradul fără răşină!”, „fiecare îşi aşterne cum îi place”) sau în fireştile elemente de *calendar popular* („să-i grijească de vaci până la Sâmedru, când hotarul devenea iar slobod”, „să ți-o gat [cămaşa] acum pe Ispas”**,** „să fie pe prânzul bun”**,** „de când dăduse a vorbi neîmpiedicat”).

La fiecare rând aproape, romanul aruncă în joc un *lexic regional-arhaic* care l-ar face invidios sau i-ar oferi material de studiu oricărui cercetător al limbii: „calul … *smâcea* căpăstrul”, „se cam întârziase cu *însămatul* de drum”, „băile de aur începuseră a se *îmbuni*”, „pădurea se *gătă*”, „poiană numai *şovar*”, „*ciuha* despărțitoare”, „coastă *priporoasă*”, „la lumina înecăcioasă a *ştearțului* cu *său*”, „drum *țărcuit* de două garduri de lațuri”, „apa … *şopocăia*”, „fața cam *bărnace* şi împlinită”, „ar fi aur pe toți *bolhii*”, „*fişagur*i cu pulbere pentru puşcăturile din săptămâna ce vine, mai ales la *ortul* cel nou, unde *băia* Mionuț”, „*foieşul* de ploaie”, „*gomonul* pruncilor”, „*scomârlele* dracului”, „nu mi-i frică de *râncotele* tale”, „citea *slovenind*”, „un pahar de vinars şi-o *paclă* de tăbac”, „un fum înecăcios ce trăgea a *băgău*”, „prinde grofu-a mă *teremtetui* pe ungureşte”, „asta fu *oablă*”, „am *spesat* mult până am îndreptat baia”, „suind *vintriş*”, „să nu alunece pe unde era mai *costos*”, „se *aieptă* a doua oară”, „vârful *teomp*”, „s-ar putea *chilăvi* să rămână neom”, „nici cânele nu te mai cunoaşte în *potrozul* de acuma”, „am fost prea *porav* pe lucru”, „să rămâneți cu buzele *drâmboiate*”, calul se cere „la *cortel*”, vaca se arată „tare *mărsâoasă*”, câinele „*ţâţoaie* la biata mâță”, „un *mucore* şi jumătate”, „tot una mă *bulguie* de cap să-i fac *cocoroadă*”, „să târguiască mai multe de la *bulciu*”, „*forostuindu-şi* căruțele”, „viiturile au sfredelit *ştiurțurile* de pe pusta băilor”, „*jigodalm*”, „*a râscări*” etc.

Expresii frazeologice dintre cele mai plastice se constituie în *elemente lexicale de culoare locală,* dătătoare de oralitate, ca la Creangă („drac să bage în voi amândoi”**,** „mă şurlui Ievuța de numa-numa!”, „mânca-te-ar altă ceea”, „nu te pune-n poară cu mine”, „lasă că-ți dau eu foroame, îmboțitule ce eşti tu!”, „du-te iute […], da’ nu zăbăji, că prea mă taie arsura, vrăvui-o-ar!”, „dracu te mai gugule”, „dracu te coacă-n spuza lui, dudulană ce eşti”, „uşte-l focu lui” etc.). Exprimarea licențioasă se compune din „vorbe băloase, groase”, „buruieniş”, „cuvinte unsuroase”. Cineva rosteşte o amenințare către copiii care fac gălăgie („Stați numa că pun eu mâna pe voi, mâncu-i comându’ cui vă ține!”), altcineva se ceartă cu iapa („ – Ău, că tocma acum te-o ajuns să te vremeşti, nu putuşi până pipaşi legată de salcă, dracu puie-n tine!”, „îți dau una cu bâta de-ți pute-a mort!”, „fete dracu-n năravu tău să fete”), iar un schimb obişnuit de replici între soț şi soție poartă aceeaşi amprentă („ – Tu dacă nu te ocoşeşti cu vorba, de bună samă crepi!; – Nu-i modru-ți vine călcătură!; – Nu ştiu zoiu la care din noi”), chiar dacă din loc în loc se reiterează supremația bărbatului („Doară eu port colopu’ pân-acum!”).

Desigur, nu lipseşte *exprimarea gnomică*, având de cele mai multe ori țintă precisă la acelaşi specific zonal: „Bogăția ține puțin, iar sărăcia e lungă, pentru că aurul vine mai mult la noroc”, „Greu-i pe lumea asta când îți bagă alții-n blid!”**,** „[Aurul] nu scapă aşa iute printre degete ca banul care, cum vine, aşa se şi duce” etc.

Oferta romanului este foarte generoasă. Din fiecare pagină ar fi ceva de extras, ceva de reținut sau de subliniat. Scriitorul stăpâneşte foarte bine tehnica detaliului şi reuşeşte absolut natural să individualizeze fiecare personaj prin vorbire, atitudine,

BDD-V401 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 20:50:43 UTC)

gesturi. La final, impresia generală este aceea a firescului: la tot pasul, scriitorul nu uită să-şi ia de mână cititorul şi să-l iniţieze în această lume pe care a cunoscut-o până în cele mai fine nuanţe. Gestul de reverenţă faţă de ţinutul natal conturează un întreg imaginar mitic al originilor. Lumea aceasta încă există, aproape nealterată, şi faptul că (încă) o (mai) recunoaştem, citind astăzi cartea, îi certifică existenţa. Ovidiu Bîrlea îşi găseşte locul, cu acest roman, în rândul prozatorilor ardeleni, şi dacă, în enumerări didactice, nu regăsim numele său alături de nume ca Ioan Slavici, Ion Agârbiceanu (desigur, *Arhanghelii* şi unele proze scurte reprezintă un reper), Al. Ciura, Liviu Rebreanu sau Pavel Dan, este pentru că *folcloristul Ovidiu Bîrlea* a fost mai puternic decât *romancierul Ovidiu Bîrlea*.

Bibliografie

Agârbiceanu 1986: Ion Agârbiceanu, *Povestiri*, ediţie îngrijită de G. Pienescu, [Bucureşti], Editura Cartea Românească.

Bîrlea 1976: Ovidiu Bîrlea, *Mică enciclopedie a poveştilor româneşti*, Bucureşti, Editura ştiinţifică şi enciclopedică.

Bîrlea 1979: Ovidiu Bîrlea, *Şteampuri fără apă*, roman, [Bucureşti], Editura Cartea Românească.

Datcu 1998: Iordan Datcu, *Dicţionarul etnologilor români*, vol. I, Bucureşti, Editura Saeculum I.O.

Ghinoiu 2001: Ion Ghinoiu, *Panteonul românesc. Dicţionar*, Bucureşti, Editura Enciclopedică.

Ioniţă 1982: Maria Ioniţă, *Cartea vâlvelor. Legende din Apuseni*, cu un cuvânt introductiv de Ion Şeuleanu, Cluj-Napoca, Editura Dacia.

Macaveiu 2003: Voicu Ioan Macaveiu, *Aurarii din Buciumănimea Apusenilor în literatură*, Alba Iulia, Editura Altip.

Vulcănescu 1987: Romulus Vulcănescu, *Mitologie română*, [Bucureşti], Editura Academiei RSR.

Ovidiu Bîrlea's "Heritage" in a Museum-Novel

The novel *Şteampuri fără apă* belongs to an exceptional folklorist, and it was written with the instruments of a person who had been born in a region so complex from the folkloric point of view, who collected, systematized and interpreted the folkloric material, elaborated a methodology of folkloric scientific research, consequently, with the instruments of a specialist. The book is an ethno-folkloric monograph, but also has the characteristics of a historical novel. A "clever" student could undertake valuable "terrain research" only by simply taking this book from the bookshelf: within an arm's length there is a whole world, depicted in detail. As didactic device, the novel could also be used in dialectology, linguistics, history, stylistics, ethnology-ethnography-anthropology, history of arts and mentalities, sociology, but especially in folklore. The interdisciplinary offer of the novel represents a symbol and an emblem of the unaltered Transylvanian essences.

Ovidiu Bîrlea finds his place with this novel among the Transylvanian prose writers, and, if we do not find his name on didactic lists near that of Ioan Slavici, Ion Agârbiceanu, Al. Ciura, Liviu Rebreanu or Pavel Dan it is so because *the folklorist Ovidiu Bîrlea* was stronger than *the novelist Ovidiu Bîrlea*.

At the same time, we intend to give shape, though the text/images, to the present situation of the folkloric "inheritance" preserved in the novel.

Alba-Iulia, România

BDD-V401 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 20:50:43 UTC)